

**ЄВРЕЙСЬКИЙ ЧИННИК У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ
 ЕМІГРАЦІЇ ДО КРАЇН АМЕРИКИ**

(КІНЕЦЬ XIX – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ XX СТ.)

Олександр СИЧ,

Чернівецький національний університет
 ім. Юрія Федьковича, Чернівці (Україна)
 asych_chnu@yahoo.com

**THE JEWISH FACTOR IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN
 EMIGRATION TO THE AMERICAS**
(THE END OF XIX – THE FIRST DECADES OF XX CENTRIES)

Olexandr SYCH,

Yuriy Fed'kovich Chernivtsi National University, Chernivtsi (Ukraine),
 ORCID - 0000-0002-1886-4283; ResearcherID – S-6939-2016

Сыч Александр. Еврейский фактор в контексте украинской эмиграции в Америку (конец XIX – первые десятилетия XX вв.). Цель исследования. В статье сделана попытка охарактеризовать украинско-еврейские отношения в означенный период в парадигме конкретного исторического явления – эмиграции украинцев в страны Америки на рубеже XIX - XX веков. **Научная новизна.** Взаимоотношения двух народов – украинского и еврейского – имеют долгую и непростую историю, которая нуждается в комплексном и беспристрастном научном исследовании. Автор статьи на основе широкого использования архивных материалов попытался проанализировать один из аспектов этих взаимоотношений. **Выводы.** В результате проведенного исследования дана более взвешенная оценка характера украинско-еврейских отношений, подвергнуты сомнению некоторые расхожие мифы и стереотипные представления, бытовавшие в общественном сознании довольно длительное время.

Ключевые слова: украинско-еврейские взаимоотношения, эмиграция в Америку, рекламная кампания, агенты-евреи.

Вступ. Як відомо, міжетнічні відносини – вельми складна «матерія», яка час від часу набуває болісного характеру. Прикро, коли вони загострюються внаслідок неправильної чи однобічної інтерпретації історичного минулого, ще гірше, коли це стає результатом організованих кампаній і закликів, дій певних осіб, груп або урядової політики, що ґрунтується на засадах етнічного націоналізму, які кардинально суперечать основним принципам демократії, базовим правам людини та загальноприйнятому положенню, що суб'єктом самовизначення є *демос*, а не *етнос*. Тому неупереджене, всебічне та об'єктивне вивчення історії, досвіду та уроків міжетнічних відносин постає сьогодні актуальним, особливо з огляду на важливість громадянського рівноправ'я та міжетнічної злагоди в суспільстві, яке позиціонує себе як демократичне.

Виклад основного матеріалу. Стосунки між українським і єврейським населенням на теренах України історично склалися непросто. В XIX – на початку XX століть у буденній свідомості багатьох українців сформувалися переважно негативні уявлення щодо євреїв. Часто-густо їх вважали гнобителями й шахраями, які ошукують, визискують і схиляють до неконтрольованого вживання спиртних напоїв український народ. Втім, для таких суджень були вагомі підстави. Так, згідно з переписом 1900 року в Австро-Угорщині, до складу якої входили західноукраїнські землі, 85 % тих, хто виробляв і продавав спиртні напої, були євреями¹.

Серед євреїв було чимало заможних орендарів, лихварів і корчмарів, торговців і крамарів (траплялися навіть великі землевласники), чия пожадлива «діяльність» викликала обурення широких верств насе-

лення. Так, досить багато українських селян втратили своє майно та землю тому, що не змогли вчасно сплатити борги чи відсотки з позик євреям-лихварям. Хто знає, скільки таких розорених селян, які подалися до міст, брали участь у сумнозвісних єврейських погромах в Одесі, Єлисаветграді й Києві чи підпалювали майстерні єврейського ремісника – такого ж «трударя», як і вони? А скільки таких знедолених українських селян і робітників, перебуваючи у відчаї від безпросвітної нужди і злиднів, несли останній гріш у корчму, щоб забути за келихом горілки?

Вороже ставлення до єврейського населення ще більше посилювалося під час «лихоманки заморської еміграції», що охопила значну частину українських земель. Починаючи з 1890-х років серед населення Східної Галичини, Буковини, Закарпаття набуває великої популярності виїзд до країн Америки, зокрема США, Канади, Бразилії, Аргентини. Це явище набуло також поширення, хоча й меншою мірою, серед населення Волинської, Подільської та Київської губерній Російської імперії.

Причини еміграції були переважно соціально-економічного характеру, хоча деякі дослідники запропонували дещо іншу їх інтерпретацію². Але, безумовно, що неабияким чинником, який сприяв масовому виїзду українців за океан, слід вважати агітаційно-вербувальну діяльність численних агентів різних транспортних, корабельних, туристичних фірм і компаній, проте, як і урядових (наприклад, канадських). Їх діяльність набула великого масштабу, що загалом зрозуміло, бо відправлення емігрантів за океан виявилось дуже прибутковою справою. Пароплавні компанії платили чималі комісійні тим агентам, які розповсюджували квитки саме на їх

¹ Petryshyn J. Peasants in Promised Land. Canada and the Ukrainians. 1891-1914, Toronto, 1985, P. 31 [in English].

² Hryniuk St. Peasants with Promise: Ukrainians in South-Eastern Galicia 1880-1900, Edmonton, 1991, P. 205 [in English].

лінії, розуміючи, які прибутки обіцяє їм збільшення кількості пасажирів. До того ж уряди тих країн, які були зацікавленими в залученні якомога більшої кількості переселенців-іммігрантів, встановлювали спеціальні заохочувальні премії (т. зв. бонуси) для агентів, щоби ті намагалися загітувати більше людей на виїзд до їх країн. Рекламно-вербувальна кампанія набула таких масштабів, що навіть В. І. Ленін з цього приводу писав: «Безсоромна реклама бразильського уряду (як і канадського). Платять агентам по 10 марок з душі переселенця. Брехня про благоденство переселенців, їх нужда etc., etc. Спекулятивний продаж землі їм...»³. Невипадково, що у листах агентів, які іноді перехоплювала поліція, емігранти цинічно називалися «товаром»⁴. Справді, в їх очах це дійсно був товар і надзвичайно вигідний. На руку їм були невігластво й неписьменність, а також надмірна довірливість переважної частини українського селянства, на чому агенти відверто спекулювали.

Сучасний зарубіжний автор наводить характерні приклади подібних спекуляцій і чуток: «Така нужда робила русинських селян легкою здобиччю для еміграційних агентів, які в 90-ті рр. ринули в галицькі села, шукаючи робочі руки, готові освоювати безмірно далекі північні америки та бразилії. Мріючи про країни з молочними ріками й масляними берегами, селяни обсідали свої управи й вимолювали паспорти для виїзду за кордон. Після таємничої смерті кронпринца Рудольфа і його коханки в Маерлінгу агенти, чия фантазія не знала меж, пустили по Галичині чутку, мовляв, Рудольф не загинув, а виїхав за океан і там, у далекій Бразилії, заснував прекрасну імперію, яку хоче заселити любими серцю русинами. Він чекає на них із розкритими обіймами, щоб винагородити за вірність. Наслідком стало справжнє еміграційне божевілья, і польські землевласники занепокоїлися, що ось-ось втрачать дешеvu робочу силу, якій платили якихось 20-30 гелерів на день і побігли до місцевої влади, вимагаючи, якщо треба, силою вилікувати селян і поденників від «бразильської лихоманки». Ходили й інші, не менш курйозні чулки: російський цар та австрійський цісар домовилися про обмін: цар віддає цісарю своїх євреїв, а Франц Йосиф шле до нього русинів. І знову цілі села знімалися з місця – довелося задіяти жандармерію та війська, щоб завадити селянам перетинати кордон»⁵.

Тому не дивно, що вербування й перевезення емігрантів супроводжувались зловживаннями, шахрайством, обманом з боку агентів. Як свідчать архівні джерела, з якими автор ознайомився в Центральному державному історичному архіві України в Києві, цей «промисел» на території Подільської, Волинської, Київської губерній був монополізований головним чином єврейськими приватними конторами. Саме завдяки

їх «діяльності» більшість місцевих селян виїжджали в Америку таємно, навіть без паспортів, сплачуючи за такі «послуги» агентам від 130 до 150 і більше карбованців⁶. Головна з таких контор розташовувалася у Рівному⁷. У Рівненському ж повіті енергійно підмовляв селян до еміграції єврей Манус Шрамм; підозрювалися в намовлянні та пособництві до еміграції в Америку Копильник, Рафман, Мах та інші, але справа проти них була припинена за недоведеністю злочину⁸. За експлуатацію «селян, які бажають переселитися в Америку», притягався до відповідальності Борух Зац, який, за повідомленням ізяславльського справника, «дійсно займається підмовою селян до виїзду за кордон»⁹. У своїх донесеннях міністру внутрішніх справ канцелярія Волинського губернатора, посилаючись на висновок губернського жандармського управління та в «інтересах припинення зазначеної шкідливої діяльності», клопотала про висилку в одну з неприкордонних губерній Європейської Росії під гласний нагляд поліції на три роки Айзіка Герша Лізака (Лізера), Іосіфа і Янкеля Штейбергів, Ейноха і Мойшу-Боєра Каршів, Боруха Бенціона Шварцмана, яких викрили у таємному відправленні за кордон емігрантів, у схиланні до виїзду в Америку тощо¹⁰. У м. Ратно Ковельського повіту з дозволу властей діяв агент Російського Східно-Азіатського Пароплавання Зельман Бурштейн¹¹.

Агітаційно-вербувальна діяльність єврейських агентів набувала все більшого розмаху і викликала серйозне занепокоєння місцевої влади. Так, у повідомленні канцелярії подільського губернатора в Департамент поліції від 17 серпня 1913 р. зазначалося, що зростаюча еміграція селянства цієї губернії в Америку почасти пояснюється саме агітацією «з боку численних агентів Російського Східно-Азіатського, Російського Північно-Західного пароплавання та Російського пароплавного товариства «Рюрик», контори яких постійно множаться, засновуючись не тільки в містах, але й у великих містечках, євреї котрих майже виключно постають у ролі агентів сих Товариств. Зацікавлені на вербувати якомога більше пасажирів, вони, природно, зображають подорож до Америки і тамтешні умови життя і праці у спокусливому вигляді, умовчуючи про численні випробування, які мають бути у дорозі та на місці поселення», діяльність цих агентів кваліфікувалися, як «серйозна шкода» державного значення¹². Тому в офіційних документах все частіше зустрічалися, з одного боку, вказівки на «розширення шкідливої діяльності еміграційних агентів», а з другого – розпорядження мировим посередником і повітовим справником «стежити за шкідливою діяльністю агентів і еміграційних компаній, які вводять в оману і діють виключно з метою особистої наживи»¹³.

³ Lenin V. I. Zoshyty z imperializmu [Notebooks on imperialism], Povne zibr. tvoriv [The complete works], T. 28, P. 155 [in Ukrainian].

⁴ Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (TsDIAK Ukrainy) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyjiv], F. 442, Op. 852, Spr. 350, Ark. 18–19 [in Russian].

⁵ Pollak M. Do Halychyny. Pro khasydiv, hutsuliv, poliakiiv i rusyniv. Ujavna mandrivka znyklym svitom Skhidnoi Halychyny ta Bukovyny [In Galicia. About Hasidim, Hutsuls, Poles and Ruthenians. An imaginary trip to lost world of Eastern Galicia and Bukovina], Martin Pollak; per. z nim. N. Vakhovskoi, Chernivtsi, 2017, P. 62 [in Ukrainian].

⁶ TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 706, Spr. 274, Ark. 6 ob [in Russian].

⁷ Ibidem, Ark. 7 [in Russian].

⁸ TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 852, Spr. 350, Ark. 1 [in Russian].

⁹ TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 706, Spr. 274, Ark. 22 ob. [in Russian].

¹⁰ TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 859, Spr. 14, Ark. 6–9, 16–17 ob. [in Russian].

¹¹ TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 86, Spr. 61, Ark. 2 [in Russian].

¹² TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 643, Spr. 349, Ark. 28 [in Russian].

¹³ TsDIAK Ukrainy, F. 301, Op. 1, Spr. 283, Ark. 2; F. 442, Op. 712, Spr. 46, Ark. 34 [in Russian].

Аналогічну картину спостерігаємо й на українських землях, що перебували у складі Австро-Угорщини. Тут також провідну роль в агітації, вербуванні й відправці місцевого населення за океан відігравали агенти-євреї. Так, у Чернівцях активно діяло бюро подорожей «Світ», що мало свою головну контору у Львові, якою володів Роман Сирецький. Його найближчим помічником був Кньоппер. Фірма Сирецького працювала на користь декількох іноземних компаній, зокрема «Кенейдіан Песіфік Рейлуей». Вона займалася незаконною відправкою емігрантів до Канади, зокрема без документів або тільки з трудовими книжками або з чужими чи фальшивими паспортами; завищенням цін на квиток; підкупом поліцейських чиновників; представництвом інтересів тих компаній, які не мали дозволу на діяльність в Австрії, тощо¹⁴. Експедитор цієї фірми Ісаак Руф після супроводу емігрантів до кордону забирав видані їм паспорти і здійснював цю оборудку багато разів¹⁵.

У тих же Чернівцях філію відомої пароплавної компанії «Кунард Лайн» представляв такий собі Гельцлюст¹⁶. На прикордонних станціях, зокрема в Новоселиці, включався в операцію Ісаак Капеллер, який допомагав емігрантам таємно перетинати кордон. Особливе роздратування австрійської влади викликав виїзд великої кількості військовозобов'язаних. Саме останні частіше всього вдавалися до нелегальної еміграції, бо воліли уникнути служби в цісарській армії. Так, у донесенні старости Старого Самбору повідомляється про агітаційну діяльність якихось Вайса, Мангеля, Гельба, які щомісяця переправляють 300 молодих парубків до Америки й Канади¹⁷. Великою резонансу і скандальної слави набула діяльність канадської компанії «Кенейдіан Песіфік Рейлуей» по вербуванню емігрантів, зокрема, військовозобов'язаних. У 1913 році у Відні був заарештований генеральний агент цієї компанії в імперії Габсбургів, а саме С. Альтман, який був звинувачений львівською поліцією у сприянні виїзду людей призовного віку; обшуки з конфіскацією документації даної компанії були також проведені в її філіях: у Кракові, Чернівцях, Львові, де було заарештовано функціонера львівського бюро Айзнера¹⁸.

Слід зазначити, що й після Першої світової війни євреї, зокрема на Буковині, продовжували досить активно займатися еміграційними справами, причому знову часто-густо з порушенням правил. Наприклад, у 1921 році в Чернівцях було закрито через відсутність дозволу на діяльність транспортне агентство, яке належало Шаферу та Ейдингеру, які приїхали перед цим з Канади; агентами в них були також євреї – Гросс, Вінгер,

Реттер¹⁹. Така сама доля спіткала бюро подорожей «Компас», яке орендував Йосиф Цвеккер; він звинувачувався у сприянні виїзду військовозобов'язаних, видаючи 18-літніх юнаків за 16-ти й 15-літніх підлітків, за сприяння вже згадуваної компанії «Кенейдіан Песіфік»²⁰.

З наведених вище фактів можна зробити, принаймні, два висновки, які, так би мовити, лежать «на поверхні»: по-перше, у справі агітації та вербування емігрантів на виїзд до країн Америки місцеві євреї відігравали провідну роль, та й самий механізм організації виїзду також значною мірою контролювався ними; по-друге, з боку агентів-євреїв мали місце численні зловживання, шахрайства, обман і знущання з емігрантів. Скаргами на це рясніють як шпальти у місцевій пресі, так і листи емігрантів²¹. У документах Державного архіву Чернівецької області містяться непоодинокі факти про те, що євреї скуповували за безцінь землі тих селян, які збиралися емігрувати чи вже емігрували (до речі, нерідко заготовані до виїзду тими ж євреями); більше того, часто вони потрапляли в пряму фінансову залежність від заможних євреїв, які позичали їм гроші на подорож за океан, беручи селянську землю, майно чи хату як заставу²².

Зрозуміло, що така практика не додавала євреям симпатій в очах українського населення, зате посилювала почуття недовіри та ворожості до них, пробуджувала антисемітські настрої, підживлюючи у масовій свідомості існуючі негативні стереотипи про єврейство взагалі.

Проте, чи варто обмежуватися лише зниженою оцінкою стосунків українців і євреїв у контексті еміграційних процесів розглядуваного періоду? Хоча вона й ґрунтується на незаперечних, документально зафіксованих фактах, однак видається дещо спрощеною, неповною мірою відображає історичні реалії того часу. Іншими словами, роль євреїв в історії української еміграції до країн Америки не слід вважати однозначно негативною, яка завдавала українським селянам тільки шкоди.

Почнемо з того, що емігрували не тільки українці, але й чимало євреїв. Варто нагадати, що єврейські переселенці раніше за українців торували шлях у заморські країни, зокрема до США та Канади. З-поміж причин, які штовхали євреїв до еміграції, зокрема з Буковини, було посилення економічної конкуренції з боку місцевих німців і поляків, які мали преференції від австрійського уряду у сфері промисловості, торгівлі та фінансів. Так, лише на початку ХХ ст. близько 20 тис. галицьких та буковинських євреїв попрямували до США у пошуках кращої долі²³.

¹⁴ Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti (DACHO) [State Archive of Chernivtsi Oblast], F. 3, Op. 1, Spr. 24687, Ark. 28; Op. 2, Spr. 24687, Ark. 114–115, 120–121, 143, 149, 161, 176.

¹⁵ Ibidem, Ark. 115.

¹⁶ Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv], F. 146, Op. 25, Od. zber. 876, Ark. 7a.

¹⁷ TsDIAL Ukrainy, F. 146, Op. 4, Od. zber. 6029, Ark. 108–109.

¹⁸ Nova Bukovyna [New Bukovina], 1913, 19 zhovtnia [in Ukrainian].

¹⁹ DACHO, F. 12 s/ch, Op. 1, Od. zber. 4740, Ark. 1–5.

²⁰ DACHO, F. 43, Op. 1, Od. zber. 754, Ark. 46–48.

²¹ Sych O.I. Z «Novoho kraiu». Lysty ukrainskykh emihrantiv z Kanady. [From "The New Land". Letters of Ukrainian emigrants from Canada], Chernivtsi, 1991, S. 49–50 [in Ukrainian].

²² Dyv. dokladnishe: Botushanskyi V., Chaika H. Emihratsiia z Bukovyny (60-ti rr. XIX – pochatok XX st.) [Emigration from Bukovina (60-ies of XIX – beginning of XX centuries)]: monohrafiia, V. Botushanskyi, H. Chaika, Chernivtsi, 2009, 384 s. [in Ukrainian].

²³ Bezarov O. Fenomen mizhetnichnoi tolerantnosti na Bukovyni (1861–1914 rr.): vypadok iz yevreiamy [Phenomenon of interethnic tolerance in Bukovina (1861–1914): the case of the Jews], Naukovyi visnyk Chernivetskoïho natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha [Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University]: Istoriia, Chernivtsi : Chernivetskyi universytet, 2017, № 2, P. 71 [in Ukrainian].

Опрацьовуючи джерела з даного питання, автор зустрічав свідчення, що нерідко листи саме від євреїв, які виїхали раніше, до своїх сусідів-українців у Галичині чи Буковині спонукали останніх до еміграції. У багатьох українців були підстави їм вірити, адже разом вони прожили в одних селах або містечках чимало років. Але така довірливість якось не дуже співвідноситься з поширеними, в тому числі в історичній і публіцистичній літературі, уявленнями чи твердженнями про однозначно вороже ставлення українців до євреїв і навпаки. На нашу думку, вони примітивізують соціально-психологічне обличчя й душевні якості представників як одного, так і другого народів. Українці не могли не помічати, що серед єврейства є не тільки безжалісні лихварі, корчмарі, жадібні дільці та безсоромні торговці, але й вправні ремісники й робітники, часто такі ж пригнічені трударі, як і багато хто з них. Чимало євреїв знали мову, звичаї, традиції українського народу, поважали його культуру й релігію. Те ж саме можна сказати й про багатьох українців.

Проілюструємо це декількома фактами з книжки канадської дослідниці українського походження Стелли Гринюк. Так, за переписом 1880 р. 2/5 єврейського населення Південного Поділля знали українську мову, хоча, фактично, володіли нею набагато більше євреїв і, до речі, українську мову знали краще, ніж польську²⁴. Багато лікарів у цьому регіоні були євреями (в містечку Борщів – майже всі); і лікували вони, зрозуміло, не тільки єврейське населення, але й українців, поляків та представників інших етнічних груп²⁵. У деяких селах і містечках українці та євреї спільно вирішували громадські справи. Наприклад, у раді села Хоростків 36 місць були рівно поділені між українцями, поляками і євреями, хоча голову обирали, як правило, з українців або поляків²⁶. Українські мешканці навколишніх до Гусятин сіл, де була значна єврейська громада, знали дати єврейських свят і приносили напередодні на продаж гусей і гусячий смалець²⁷. Подібні приклади аж ніяк не ворожих стосунків можна продовжити.

Але повернімося до нашого основного завдання. Як відомо, для тисяч українських селян еміграція за океан часто залишалась єдиним виходом зі скрутного становища, останнім засобом уникнути остаточного розорення, своєрідним порятунком від безпросвітної нужди й злиднів. На допомогу влади у цій справі розраховувати було важко. Австрійська, і тим більш, російська влада ставилися вельми прохолодно до еміграції свого населення до Північної Америки. Інспектор канадських імміграційних агентств у Європі Престон після відвідин Галичини і Росії доповідав 20 листопада 1899 р. Верховному комісару Канади в Лондоні, що закони проти еміграції й еміграційної пропаганди в Росії дуже суворі²⁸. І природно, що за таких умов і з огляду на загалом негативну позицію влади українці змушені були

звертатися до агентів-євреїв, які, хоча й обманювали їх, даючи нерідко неправдиву інформацію про умови переїзду та життя за океаном, і стягували великі комісійні за свої послуги, все ж таки допомагали їм дістатися туди, куди вони хотіли, що, погодьмося, було для емігранта найголовнішим. Характерно, що це визнавали і представники місцевої адміністрації. Так, у спеціальній доповідній записці Київському, Подільському і Волинському генерал-губернатору від 21 листопада 1907 р. повідомлялося: «...через необізнаність більшості селян про законну форму еміграції, а також через обтяжливості, зволікання і дорожнечу в отриманні паспортів, еміграційний рух в Америку здійснюється або таємно, без отримання закордонного паспорта, або ж за сприяння особливих агентів, переважно євреїв і приватних єврейських контор...»²⁹.

Більше того, як не парадоксально, але єврейські агенти своєю «шкідливою діяльністю» певною мірою привертати увагу офіційної влади до такого явища, як еміграція, змушуючи вживати бодай яких-небудь заходів для упорядкування еміграційного руху в Америку. Цитований документ закінчується побажанням, щоби «для покращання еміграційного руху селян, які відправляються на заробітки в Америку, та усунення експлуатації їх з боку євреїв» дозволити, по можливості, безперешкодно видачу селянам закордонних паспортів, а мировим посередникам повідомляти селянам про країни, куди вони хочуть поїхати, умови заробітків тощо³⁰. У своєму рескрипті від 17 жовтня 1907 р. Волинський губернатор також пропонував з метою «охорони їх (тобто селян – О. С.) від експлуатації єврейських агентів» запровадити урядові пароплавні шляхи сполучення між Одесою і Буенос-Айресом, по можливості з низькою платою за проїзд; дозволити видачу селянам-емігрантам закордонних паспортів на якомога пільгових умовах; заснувати спеціальні бюро, які б сприяли як пересуванню, так і ознайомленню з умовами переїзду до Америки³¹.

Цікаво також подивитися, як склалися стосунки між українськими і єврейськими іммігрантами за океаном, наприклад, у Канаді. Спершу у ставленні українців до євреїв проглядали знайомі ще за «старим краєм» неприязнь, підозрілість, презирство, дехто навіть не хотів купувати товари в єврейських крамницях³². Але ці заботи та відлуння колишнього ставлення до євреїв виявилися не такими вже й поширеними. Більшість українських переселенців якраз, навпаки, охоче мали справу з торговцями із «старого краю», навіть якщо вони були євреями³³. Канадський дослідник Всеволод Ісаїв також зауважував, що протягом перших десятиріч після прибуття до Канади, українські переселенці часто воліли бути клієнтами саме в єврейських крамницях, вважали за краще вести торговельні справи саме з єврейськими комерсантами³⁴. І це зрозуміло, бо тоді

²⁴ Hryniuk St. Op. cit., P. 39 [in English].

²⁵ Hryniuk St. Op. cit., P. 181, 182, 191 [in English].

²⁶ Ibid., P. 208 [in English].

²⁷ Ibid., P. 151 [in English].

²⁸ National Archives of Canada, Immigration Branch, RG 76, Vol. 50, File 2183, Part 1. Emigration from Russia to Western Canada, 1893–1910, 99473 [in English].

²⁹ TsDIAK Ukrainy, F. 442, Op. 706, Spr. 274, Ark. 7 [in Russian].

³⁰ Ibidem, Ark. 7 ob. [in Russian].

³¹ Ibidem, Ark. 6 ob. [in Russian].

³² Petryshyn J. Op. cit., P. 83 [in English].

³³ Ibid., P. 138 [in English].

³⁴ Isajiw W. W. "Participation of Ukrainians in Business Occupations in Canada", *Changing Realities: Social Trends Among Ukrainian Canadians*, Edited by W. R. Petryshyn, Edmonton, 1980, P. 102 [in English].

І це зрозуміло, бо тоді чимало євреїв у Канаді також були вихідцями з України, тобто, як зазначалося вище, знали мову, звичаї, смаки українських селян. А для останніх це було вельми суттєво на чужині, в умовах нелегкої адаптації до абсолютно іншого суспільства.

Прикметно також, що українські та єврейські іммігранти (разом із фінськими) виявилися найбільш політично активними й радикально налаштованими порівняно з представниками інших етнічних груп, які утворилися в Канаді внаслідок масової імміграції. У канадському робітничому русі вони посідали місце на лівому фланзі і часом виступали зі спільними акціями. Наприклад, у Соціал-демократичній партії Канади українці та євреї мали власні секції, але працювали разом заради спільної справи, зокрема, в організації безробітних робітників у Вінніпезі в 1915 р.³⁵ Маємо підстави вважати, що українські й єврейські робітники разом брали участь у деяких страйках, в тому числі й у знаменитому Вінніпезькому страйку 1919 р.³⁶ Отже, загалом позитивний досвід співіснування українців і євреїв у Канаді дозволяє зробити припущення, що стереотипні уявлення про «непримиренний» антагонізм між ними в Україні деякою мірою є перебільшеними.

Висновки. В історії українсько-єврейських стосунків траплялися трагічні сторінки (масові й жорстокі вбивства євреїв під час Хмельниччини та Коліївщини, т. зв. петлорівські погроми, єврейські погроми 30 червня 1941 р. у Львові та інших містах Західної України). Про це слід пам'ятати. Але не варто забувати й про те, що два народи жили - і переважно мирно - впродовж століть, часто були сусідами і разом переживали лихоліття, жахи війни тощо. Тому так важливо уникати сумнівних і водночас небезпечних спекуляцій на подіях минулого, а також політичної заангажованості в їх трактуваннях. На жаль, останніми роками в Україні почастішали випадки такої практики, в тому числі антисемітські інциденти, напади на ромів та інші прояви ксенофобії та нетерпимості. Історичний досвід застерігає від того, щоби політика в багатоетнічному суспільстві будувалася на хибних поняттях або невірно інтерпретованих історичних явищах, тим більше на засадах несамовитого націоналізму, бо наслідки такої політики можуть бути вкрай небезпечними. Адже, як відомо, в низці держав, які утворилися на теренах колишнього СРСР і в Східній Європі в 1990-ті роки, ксенофобія, етнічний націоналізм, ледь прихована дискримінація за національною ознакою стали, по суті, елементами державної політики, а деінде (напр., на теренах колишньої Югославії) призвели до гострих і подекуди кривавих конфліктів. Наукові дослідження складних проблем історичного минулого дозволяють

зрозуміти природу етнічних конфліктів і визначити за собою їх запобігання.

Sych Alexandr. The Jewish factor in the context of the Ukrainian emigration to the countries of America (the end of XIX – the first decades of the 20th centuries). Research objective. In article the attempt to analyse the Ukrainian-Jewish relations during the marked period in a paradigm of the concrete historical phenomenon - emigration of Ukrainians to the countries of America at the turn of XIX - XX centuries is made.

Scientific novelty. Relationship of two peoples - Ukrainian and Jewish - has long and complicated history which needs complex and impartial scientific research. Need of such research is caused not only cognitive interest, but also political relevance. Unfortunately, the wrong or consciously distorted interpretation of the past quite often leads to a complication of the international relations. It is especially dangerous when it results from organized campaigns and appeals, actions of certain people and groups or policy of the governments which is based on ethnic nationalism.

Conclusions. As a result of the conducted research based on extensive use of archival materials a more balanced assessment of nature of the Ukrainian-Jewish relations is given, some popular myths and stereotypes that existed in the public consciousness for quite a long time are called in question. Need of impartial and objective studying of history, experience and lessons of the interethnic relations is emphasized that it is one of conditions of strengthening of civil equality and interethnic consent in society which positions itself as democratic.

Key words: Ukrainian-Jewish relationship, emigration to America, advertise campaign, Jewish agents.

Сич Олександр - професор, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії Нового та новітнього часу Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Коло наукових інтересів: міграційні процеси в XIX – XX століть, імміграція в Канаді, наслідки Першої світової війни, доля демократії в XX столітті, проблеми революцій у світовій історії, методологія дослідження, періодизації та викладання всесвітньої історії. Автор близько 280 наукових публікацій, навчальних посібників, рецензій українською, російською, англійською, німецькою, словацькою та румунською мовами.

Sych Alexandr – Professor, Doctor of History, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University, expert in World History. Field of scientific research: migration processes in the XIX-XX centuries, immigration in Canada, World War I consequences, democracy's fate in the XX century, issues of revolutions in world history, methodology of studying, periodization and teaching of world history. O. Sych has published nearly 280 scientific publications, manuals and reviews in Ukrainian, Russian, English, German, Slovak and Romanian.

Received: 19.11.2018

Advance Access Published: December, 2018

© A. Sych, 2018

³⁵ Burnet J. R., Palmer H. "Coming Canadians": An Introduction to a History of Canada's Peoples, Toronto, 1989, P. 158 [in English].

³⁶ Ibid., P. 33, 160 [in English].